

Trijų karalių šventė Vilniuje: ištakos ir raida XX–XXI a. pradžioje

JONAS MARDOSA

El. paštas j.mardosa@gmail.com

Straipsnyje, remiantis teologine, etnologine bei istorine literatūra, etnografinių lauko tyrimų medžiaga, nagrinėjamos Trijų karalių šventės Vilniuje ištakos, persirengėlių vaikštynių pokyčiai XX a. ir XXI a. pradžioje. Trijų karalių šventimo ankstyvaisiais krikščionybės metais pagrindas buvo liturginis. Jau viduramžiais šventė švenčiama miestuose, kaimuose vykdavo persirengėlių vaikštynės. Ikisovietinio Vilniaus tradicinių persirengėlių grupių veiksmy, apeigų ir papročių analizė liudija liaudiško pamaldumo kontekste gyvavusias artimas kaimui persirengėlių grupių vaikštynes mieste. Sovietinėje Lietuvoje nutrūkusios tradicijos atgimimas teatralizuota Trijų karalių eisena senamiestyje ir atsisveikinimo su kalėdine eglute akcija leidžia kalbėti ne apie transformuotą, bet atkurtą tradiciją.

Raktažodžiai: Vilnius, Trys karaliai, liaudiškas pamaldumas, vaikštynės, persirengėliai, apeigos, papročiai, kalėdinė eglutė

IVADAS

Krikščioniškų tradicinių švenčių struktūroje išsiskiria dvi tarpusavyje susijusios dalys: religinė ir liaudiškoji. Pirmasis struktūros sandas grindžiamas liturgija, kuri istoriškai neturėjo esminių formos bei turinio pokyčių, nes genetiškai susijusi su Naujuoju testamentu. Tačiau religija, pasak Gáboro Barnos, liturginėse priemonėse naudoja simbolinius papročių ir apeigų elementus [2, 11], kurie, patekę į liaudišką švenčių dalį, per liturgijos interpretacijas įgauna liaudiško pamaldumo bruožų. Kita vertus, liaudišką pamaldumą veikia politinės aplinkybės, ideologija, žmonių gyvensena, galima etninio bei etnografinio savitumo įtaka. Kaimo šventėse religinis pagrindas persipynęs su agrariniais žmonių siekiais, magijos elementais, šeimos kūrimo, žmonių santykius išreiškusiais papročiais, kurių dalis mieste gali būti neaktuali. Todėl šventes galima tirti kaip unikalų etnokultūrinį fenomeną, taip pat iš istorinės perspektyvos. Pastarasis diskursas moksliniu požiūriu yra itin patrauklus, nes gali padėti atskleisti švenčių kilmės konkrečioje tautoje ar jos dalyje, mieste aplinkybes, jų raidą, pasekti pokyčių priežastis. Ypač verta panagrinėti atidesnio etnologų dėmesio nesulaukusias miesto šventes.

Religijos vaidmuo šiuolaikiniame gyvenime skiriasi etniniu pagrindu, nemažai žmonių yra nutolę nuo krikščioniškų realiųjų [20, 55–57]. Dar daugiau – dėl ateistinės visuomenės kūrimo siekių sovietmečiu nutrūko krikščioniškų švenčių natūrali tėkmė. Todėl posovietiniame laike bandymai atkurti buvusią jų sistemą ir surasti forma ir turiniu patrauklų pavidalą verčia jų gaivintojus ieškoti sprendimų, kurie miestiečiams būtų suprantami ir taptų integralia šventinės miesto kultūros dalimi. Tokių paieškų rezultatas – bandymai surasti ir aktualizuoti ikikrikščioniškos kultūros pėdsakus. Vis dėlto tai nėra produktyvus švenčių raidos interpretavimo būdas [18, 135–138]. Apie nesėkmingus bandymus derinti krikščioniškus ir ikikrikščioniškus kultūros elementus, sugrįžti į šiuolaikiniam žmogui svetimos kultūros terpę yra rašęs vengrų etnologas Tamás Szilágyi [30, 20–21]. Nutrūkus natūraliai švenčių raidai, tikslinga ieškoti atgaivinamų švenčių ryšio su tradicija, kitaip tariant, nustatyti jų santykį su ne vieną šimtą metų siekusia jų istorija. Tokiame apeiginiame kontekste vertingas yra Sachiko Hatanakos, 2002 m. nagrinėjusios šiuolaikinės tradicijas Japonijoje, į lietuvių etnologijos mokslinį diskursą įtrauktas Erico Hobsbawmo sukurtas „išrastos tradicijos“ konceptas. Pasak autorės, nors „tradicija“ yra kažkas paveldėta iš praeities, tačiau iš tikrųjų daugelis tradicijų buvo dirbtinai išrastos dabartyje. Kartu atkreipiamas dėmesys, kad tradicijos samprata stimuliuo diskusijų tarp kultūros antropologų atsinaujinimą [9, 53]. Tokioje perspektyvoje palanki dirva yra Trijų karalių šventės istorijos pažinimas ir sovietmečiu nutrauktos šventės tradicijos atkūrimo Vilniuje nagrinėjimas. Nesulaukęs pakankamo etnologų dėmesio šios temos tyrimas pajėgus ne vien atskleisti šventės kilmę ir raidą, bet ir sąlyčio taškus tarp kaimo ir miesto papročių. Ypač svarbu nustatyti tradicijos gaivinimo / išradimo peripetijas bei etninių veiksnių poveikį šventės apeigoms ir papročiams daugiataučio miesto sąlygomis. Problemos aktualumą sustiprina etnologiniai tyrimai Vilniuje, atskleidę nevienareikšmę etnokonfesinę dabarties šeimos švenčių, kurios mažiau buvo veikiamos ideologijos, situaciją mieste [26].

Straipsnio objektas – Trijų karalių vaikštynių ištakos ir raida Vilniuje XX–XXI a. pradžioje. Keliamas tikslas – remiantis teologiniais, istoriniais ir etnologiniais duomenimis, atskleisti šventės raidą istorinėje perspektyvoje ir nustatyti jos ypatybes Vilniuje. Sieksime: aptarti Trijų karalių persirengėlių vaikštynių liturginės ir liaudiškos kilmės aplinkybes ir atsiradimą Lietuvoje; atskleisti tradicinių persirengėlių grupių veiksmų semantiką, apeigas ir papročius ikisovietiniame Vilniuje; išnagrinėti personažų vaizdavimo, apeigų transformacijas posovietiniame laike ir santykius su liaudišku pamaldumu bei tradicija; nustatyti, ar šiuolaikiniai Trys karaliai Vilniuje yra tradicinė šventė ar atkurta tradicija.

Istorinėje perspektyvoje šiuos klausimus aptarsime remdamiesi teologine, negausia etnologine bei istorine literatūra. Lietuvių etnologijoje ir gretutiniuose moksluose bandymai suvokti tradicijos teorinį ir praktinį turinį nuolat buvo aktualūs, ypač nagrinėjant kalendorinių ir gyvenimo ciklo šventės klausimus [27; 28; 44]. Etnologiniam šventės diskursui atskleisti vertingi etnologų Pranės Dundulienės, Juozo Kudirkos bei Angelės Vyšniauskaitės darbai [6, 53–56; 7, 242; 14, 255–262; 47, 14–16 ir kt.], kuriuose gilintasi į religinius bei liaudiškus Trijų karalių šventimo aspektus. Europos kraštuose šventę nagrinėjo sovietiniai etnografai [52]. Esama aprašomojo pobūdžio kraštotyriinių straipsnių apie kaimuose vykusias karalių vaikštynes [4, 161–170]. XX a. pradžios Vilniaus švenčių kontekste Trys karaliai buvo paminėti Laimos Laučkaitės [16, 134–150]. Tačiau išsamiausia po Pirmojo pasaulinio karo buvusį vilnietišką Trijų karalių vaidą pateikė lenkų etnologė Marija Znamierowska-Prüfferowa. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje prieš emigraciją į

1–3 pav. Trys karaliai Vilniuje, 1932. Lietuvos nacionalinis muziejus. M. Znamierowskos-Prüfferowos nuotr.

Lenkiją rašytame dienoraštyje ji paliko originalios ir konkrečios medžiagos apie tuo laiku buvusius Trijų karalių papročius ir apeigas Vilniuje [48]. Lietuvos nacionaliniame muziejuje kaip autorės ikonografinis palikimas yra unikalios XX a. 4-ojo dešimtmečio Vilniaus Trijų karalių nuotraukos (1–3 pav.) (1). Šiuolaikinį šventės vaizdą padės suformuoti ir XXI a. 2-ojo dešimtmečio pradžioje autoriaus atlikti stebėjimai bei fotografijos.

ŠVENTĖS IŠTAKOS IR ŠVENTIMO LIETUVOJE SPECIFIKOS BRUOŽAI

Daugelyje krikščioniškų pasaulio kraštų pirmoji po Naujųjų metų šventė yra sausio 6 d. švenčiama Epifanija (Dievo Apsireiškimo), vadinama Trijų Karalių švente [5, 107]. Tiesa, dienos prasmė krikščionybės aušroje skirtinguose kraštuose nebuvo vienareikšmė laiko ir turinio požiūriu. Pirmais krikščionybės metais, kaip rašo teologai, Kristaus gimimas, krikštas, piemenėlių bei trijų Rytų išminčių pagarbinimas buvo minimas sausio 6 dieną. Galiausiai Kristaus gimimo diena pasirinkta gruodžio 25-oji, ir tai įvyko IV mūsų eros amžiuje. Nuo IV a. pabaigos sausio 6 d. Vakarų Bažnyčia (vėliau ir protestantai) švenčia Epifanijos, arba Trijų karalių dieną, o Rytų Bažnyčia – Kristaus Krikštą [11, 142–144; 13],

(1) Autorius dėkingas muziejininkėms dr. Elvidai Lazauskaitei ir Laimai Lapėnaitei, suteikusioms galimybę panaudoti straipsnyje šias nuotraukas.

o dvylika dienų tarp Kalėdų ir Trijų karalių / Epifanijos ilgainiui įgavo kalėdinio laiko semantiką.

Trijų karalių šventės ištakos aptinkamos Naujojo testamento tekstuose, kuriuose aprašomi į Betliejų iš Rytų atėję ir gimusį Kristų aplankę išminčiai. Nors galima rasti teiginių, kad išminčiai jau žinoti ir paminėti dar prieš 800 metų iki Kristaus gimimo Senajame testamente [37, 128]. Tiesa, Pranės Dundulienės nuomone, Trijų karalių apeigų pagrindas glūdi antikinėse misterijose [7, 242]. Tačiau išminčių apsilankymas pirmiausia išsamiai aprašytas evangelistų. Pavyzdžiui, šv. Matas pažymi, kad Jeruzalės kelią išminčiams rodė žvaigždė. Išminčiai ieškojo gimusio žydų karaliaus ir paliko jam aukso kaip karaliui, kaip dievui – smilkalų ir kaip žmogui – miros [23, 27–28]. Nors evangelijos liudija, kad išminčiai atėjo iš Rytų, visgi jie buvo iš skirtingų pasaulio kraštų, įvairių rasių ir amžiaus žmonės. Mauras, jaunuolis Baltazaras, atėjo iš Afrikos ir dovanavo mirą. Merkelis buvo suaugęs baltodis iš Europos, atnešęs aukso, o smilkalų padovanojęs Kasparas buvo rytietiškų broužų su tiems kraštams būdingais drabužiais (2). Toks išminčių vaizdavimas, kaip ir liturginė semantika, yra svarbus temos analizei, nes turi tęsinį liaudiškuose papročiuose. Reikia pridurti, kad teologija Trijų karalių šventės metu atskleidžia esminius Kristaus gyvenimo įvykius: prisimenamos Kalėdos, išminčiai nusilenkia Kristui ir paminimas pirmasis jo stebuklas Galilėjos Kanoje (vandenį pavertė vynu). Kiekviena iš šių prasių ir įvykių liturgijoje turi savas reikšmes. Pirmoji reiškia Kristaus Apsireiškimą pagonims, antroji – žydams ir trečioji per stebuklą – mokiniams. Todėl tam įvykiui atminti bažnyčiose Trijų karalių šventės metu šventinami auksas Kristui esant karaliumi (duoklė), smilkalai – Dievu (auka) ir mira – žmogumi, kadangi mira senovėje buvo naudojama balzamavimui [5, 106–107].

Kaip matome, liturginis laiko nuo Kalėdų iki Trijų karalių įprasminimas susijęs su krikščionybės pradžia. Minėti karalių vaizdiniai įsitvirtino katalikų liturgijoje, o nuo viduramžių turi tęsinį liaudies papročiuose ir apeigose. Apeigų ir ceremonijų šerdį sudaro karalių ir kitų evangelijose aprašytų personažų drabužiais persirengusiųjų vaikštynės, pasižymėjusios veiksmų ir papročių savitumu kaimo ir miesto aplinkoje. Iškilmingas Trijų karalių šventės paminėjimas mieste ateina iš viduramžių. Bene pirmasis įvyko 1164 m. Vokietijoje, Kelne [14, 255]. Trims karaliams skirti renginiai Kelne atsirado neatsitiktinai, nes katedroje saugotos karalių relikvijos. Kita vertus, Vokietijoje, Braunšveige, dar XVI a. draustas (bet eitynės buvę iki XIX a. pabaigos) vaikščiojimas su žvaigžde [58, 158–159]. Tačiau tuo metu Vokietijoje ši tradicija buvusi gaji, ir ji, galima manyti, palaipsniui pasiekė Rytų Prūsijos metus [47, 14]. Prūsijoje Henenbergerio išleistoje knygoje rašoma apie Karaliaučiuje XVI a. buvusius amatininkų papročius, minimas ir mėsininkų pagerbimas 1583 m. per Tris karalius, kai kepėjai penkiais didžiuliais pyragais atsidėjo mėsininkams už kepėjų pagerbimą ilgiausia dešra per Naujuosius metus [46, 32]. XVII a. Motiejus Pretorijus tarp kalėdinio laikotarpio švenčių mini ir Tris karalius bei jų metu vykusį būrimą, ypač dėl gyvulių ir paukščių sveikatos [46, 90]. Be to, J. Kudirka, iš dalies ir A. Vyšniauskaitė, kryželių iš verbų kabinimą ant durų angų, langų ir vartų, kaip ir kryžių rašymą, paminėtą 1573 m. vadinamojoje Volfenbiutelio postilėje, sieja su Trimis karaliais [47, 14; 14, 256]. Tačiau nagrinėdama lietuvių istoriniuose šaltiniuose A. Vyšniauskaitė pateikia postilės citatą [46, 34], iš kurios matyti, kad tai yra Verbų sekmadienio papročių aprašymas. Kalbant apie tris kryželius, galimas ir toks variantas: pasak L. Jucevičiaus, XIX a. neraštingi žmonės per Tris

(2) Tiesa, rusų etnologas S. Tokarevas tvirtina, kad Merkelis atnešė smilkalų „kaip dievui“, jaunuolis Gasparas – mirą „kaip dvasiškiui“ ir juodaodis Baltazaras – auksą „kaip karaliui“ [56, 63].

karalius rašė kryželius, kiti – K. M. B. [10, 454] (3). Taigi, nors kryželiai įprastai siejami su krikščioniška semantika, iš pateiktų pavyzdžių hipotetiškai galima teigti, kad krikščioniška interpretacija Europoje nėra paradigmė. Pradžioje rašė vien vardų inicialus, o kryželiai tapo skiriamaisiais ženklais tarp raidžių (šiandien kaip krikščioniški ženklai prieš kiekvieną raidę). Antai Elzase ant namų ir arklidžių kaip apsauginį derliaus ir gyvulių ženklą rašė vardų simbolius, o juos skyrė brūkšneliai [49, 49]. Lenkijoje rašydavo ir metų skaičius, tas būdinga ir baltarusiams. Pastarųjų katalikai tarp inicialų gali dėti kablelius [31, 18; 54, 339].

Trijų karalių šventės atsiradimą Lietuvoje galima grįsti Alfonso Motuzo teiginiu, kad katalikiško jaunimo pamaldumo praktika kalėdiniu laikotarpiu žinoma nuo jėzuitų veiklos Vilniuje pradžios 1568 m. [22, 34]. Todėl galima daryti atsargią prielaidą, kad su šiuo laiku Vilniuje galima sieti Trijų karalių šventimą. Konkrečių duomenų apie mieste vykusias šventes turime tik nuo XVII a. pradžios. Pauliaus Bokšo 1608 12 14 memoriale minimos Užgavėnių karnavalinės eisenos, tas pats vizitatorius 1613 05 10 rašė apie buvusias tris karnavalo dienas [41, 212–214]. Lina Laurinavičiūtė-Petrošienė įtikinamai pagrindė Užgavėnių persirengėlių atsiradimą LDK didikų rūmuose pirmiausia kaip religinės miesto kultūros dalį [17, 24–34]. XVII a. I pusėje vykusius mokyklinio teatro vaidinimus Kalėdų, Velykų, Užgavėnių proga ir ypač per Dievo kūno šventę patvirtina Janas Okoñas [25, 267]. 1624 m. Bartoševskio išleistame Dievo kūno šventės procesiją aprašiusiame leidinyje tarp kitų bibliinių personažų paminėti ir Trys Karaliai su dovanomis [35, 60]. Vadinasi, Trys karaliai persirengėliai, kaip ir procesijos, pirmiausia plito per religinio pobūdžio miestų karnavalinę kultūrą ir tapo miesto kultūros dalimi. Ir tik vėliau žmonių tikėjimą stiprinančios vienuolių procesijos, bibliiniu pagrindu rengtos misterijos, karnavalai prarasdavo paradigmę semantiką ir galiausiai kaimuose tapdavo liaudišką praktiką, maginius veiksmus ir kitus siekius išreiškiančiomis ir integruojančiomis religinėmis šventėmis. Tačiau sutikdami su prielaida, kad daugelio liaudies vaikštynių ir kitų apeigų ištakos siekia viduramžių religinę miestų kultūrą, visgi jų kelio ir laiko į kaimą aplinkybių nei laiko, nei erdvės požiūriu negalime konkretizuoti. Negalima pasakyti, kada ir kaip miesto karnavalininkai transformavosi į kaimo persirengėlių grupes. Aišku, kad Trijų karalių vaikštynės (kaip ir Užgavėnės [15, 3]) Žemaitijoje buvę XIX a. I pusėje. Pasak Liudviko Adomo Jucevičiaus, sausio 6-ąją persirengėliai vaikšto po kaimus ir sveikina valstiečius, linki ūkininkams sėkmės, gerų ūkininių metų. Ne veltui, nes už sveikinimus tikėjosi sulaukti padėkos, ir ten, kur juos priimdavo šiltai, pasilikdavo paviešėti ilgiau, jei nesulaukdavo šeimininkų dėmesio, eidavo toliau [10, 448]. Tokie vaikščiojimai įsikomponavo į kalėdinio laikotarpio (tarpušvenčio / tarpukalėdžio) jaunimo vaikštynes ir įvairias pramogas, persirengėlių lankymąsi valstiečių namuose.

ŠVENTĖ KALĖDINIO LAIKO KONTEKSTE

Tradicinėje Europos kultūroje laikotarpis nuo Kalėdų iki Trijų karalių buvo skirtas jaunimo bendravimui, karnavalams ir linksmybėms, maginėms praktikoms, kaimuose po sodybas vaikščiojo persirengėliai ir sveikino su Kristaus gimimo švente [52]. Lenkijoje nuo viduramžių kaimo ir miesto aplinkoje buvo vaidinamos scenos pagal Biblijos siužetus. Laikotarpio pabaigą vainikavo Trijų karalių, kitų su Kristaus gimimu susijusių personažų dalyvavimas ceremonijose [50, 222–228]. Į tokių apeiginį kontekstą įsikomponuoja Aukštaitijoje nuo Kalėdų iki Trijų karalių po kaimus vaikščiojė ir gimusio Kristaus

(3) Baltarusijoje netgi XX a. buvo žinomi panašūs variantai. Centriniam rajone (Minsko srityje) stačiatikiai ant visų pastatų, kad apsaugotų vartus nuo piktų jėgų, rašė tris kryželius, o katalikai – K, M, B/B [54, 338–339].

ieškoję persirengę *piemenėliai*, Žemaitijoje – *berneliai*, Trys karaliai ir kiti persirengėliai, buvo paplitę įvairūs ritualiniai bei pramoginiai veiksmai [14, 227–254]. Arnoldas van Gennepas „dvylika dienų“ nuo Kalėdų iki Trijų karalių įvertino kaip tarpinį laiką, kuris susijęs su agrariu kalendoriumi [40, 168]. Taip pat svarbu, kad europiniame liaudiškame pamaldume ne tik gyvuoja šventės kaip kalėdinio laiko pabaigos supratimas, ši samprata apima ir saulės sugrįžimo dieną, ir lietuvių tikėjimą. Antai, lietuvių teigimu, per Tris karalius diena pailgėja per gaidžio žingsnį [6, 53]. Tokia laiko kaitos samprata, kaip ir paskutinis eglutės įžiebimas bei nupuošimas per Tris karalius, buvo žinoma ir vokiečiams [58, 158]. Taigi, pastebimai ilgėjanti diena skatino pamiršti nuėjusių ūkinį metų rūpesčius, kalėdinio laikotarpio agrarinio turinio spėlionės ir ruoštis pavasariui bei naujiems ūkiniams metams. Be agrarinių rūpesčių, ikikalėdiniu bei kalėdiniu laiku ryškūs vedybiniai motyvai, kurie po Trijų karalių nuo spėjimų, burtų pereinavo prie realių piršlybų ir vestuvių. Tačiau miestas gyveno pagal kitą ūkinio, socialinio ir kultūrinio gyvenimo ritmą.

Kalbant apie Trijų karalių šventimą Vilniuje, reikia prisiminti kalendoriaus Lietuvoje ypatybes. Lietuvą prijungus prie Rusijos imperijos, iki 1915 m., išskyrus jos pietvakarius, galiojo Julijaus kalendoriaus. Todėl kai kalbame apie laikotarpį iki vokiečių armijos okupacijos 1915 m., Vilniuje Trijų karalių ir stačiatikių Krikšto diena sutapo [47, 6]. Tačiau yra ir kitas svarbus specifinis Vilniaus bruožas. Pagal to meto sumažintus statistikos duomenis, 1931 m. Vilniuje lietuviai sudarė 0,8 proc. gyventojų, ir tik XX a. II pusėje padėtis iš esmės pakito [29, 102, 107]. Neatsitiktinai, kaip rašo kunigas Pranas Bieliauskas dienoraštyje, jį 1925 m. per Tris karalius aplankiusios trys pažįstamos mergaitės lenkės pagiedojo Kalėdų giesmę ir pasveikino su švente [3, 100] (4). Neabejotina, kad jos žinojo kunigo tautinę priklausomybę, bet giedojo gimtąją kalbą.

Rusijos imperijos valdymo laikais mieste padaugėjo rusų, tačiau dėl lenkų kultūros įtakos vilnietiškoje ritualinių metų aplinkoje būta Trijų karalių šventės, tad lenkų apeigos bei papročiai yra svarbūs nagrinėjant XX a. pirmųjų dešimtmečių Vilniaus kasdienį gyvenimą. Kartu aptinkama sąsaja ir su Rytų slavų krikščioniška kultūra. Antai Rytų Europos katalikai vandenį sakralizuoja per Tris karalius, nes krikščionybės pradžioje šią dieną paminėdavo Kristaus krikštą [11, 144]. Analogiškai Gardino srityje XX a. pabaigoje baltarusiai katalikai įtraukia šią apeigą į sausio 6-osios liturgiją [57, 61], o stačiatikiai netgi eketės šventintam vandeniui suteikia įvairių maginių galių, įtraukia į liaudiško pamaldumo praktiką [53, 199]. Pagal S. Tokarevą, Vakarų Europoje krikšto pėdsakų liturgijoje nėra, o stačiatikiams, švenčiantiems Kristaus krikštą, nėra būdingos Trijų karalių persirengėlių vaikštynės. Ir nors Trys karaliai ir Krikštas gali būti švenčiami skirtingu laiku, tarp katalikų ir stačiatikių šventės galimi sąlyčio taškai [55, 335]. Tiesa, Lietuvos katalikų bažnyčiose Kristaus krikšto šventė vyksta pagal liturginį Romos katalikų kalendorių ir minima pirmą dieną po Trijų karalių [11, 144], nors negalima atmesti praityje buvusio vandens šventinimo per Tris karalius fakto. Skyrelyje pateikta medžiaga svarbi temos požiūriu, nes Trys karaliai persirengėliai yra kalėdinio laiko kulminacija, baigiamasis akordas. Reikia pridurti, kad nors persirengėlių pradžią galima sieti su miestu, XX a. ikisovietinis liaudiškas Trijų karalių šventimas Vilniuje atitiko kaimo vaikštynių modelį.

(4) Gana įdomu, kad aplankė vaikai, nors mieste karaliais rengdavosi jaunimas. Pasak A. Vaicekausko, vaikų dalyvavimas persirengėlių vaikštynėse XX a. 3–4 dešimtmetyje rodė ritualo transformaciją [38, 100].

IKISOVIETINĖ XX A. TRIJŲ KARALIŲ ŠVENTĖ VILNIUJE

Apie Trijų karalių šventimą Vilniuje XX a. negausūs duomenys siekia amžiaus pradžią. Pasak L. Laučkaitės, XX a. pradžioje sausio 6-ąją Vilniuje katalikai šventė Tris karalius, o stačiatikiai – Kristaus krikšto šventę [16, 137]. Buvimas carinės Rusijos dalimi lėmė ne tik šventimą pagal Julijaus kalendorių, bet ir politinių aspektų demonstravimą. Būta atvejų, kad šalia po miestą vaikščiojusio inteligentiško jaunimo konspiraciniuose namuose slapta būdavo dainuojamos lenkų patriotinės dainos [48, 158]. Lietuviai patriotinius jausmus vaikštynėse išreiškėdavo ne mieste, bet aplink Vilnių esančiuose kaimuose. Tarp persirengėlių būdavo iškalbingas baltais drabužiais apsirengęs Krivis Krivaitis. Be kalėdinės tematikos dainų, skambėdavo meilė Lietuvai, gimtajai kalbai išreiškiantys motyvai, lietuviškos dainos [14, 260–261]. Su Lietuva ir Vilniumi susijusio mitologinio personažo įtraukimas išreiškė lietuvių tautines aspiracijas. Taigi Trijų karalių šventėje lenkai ir lietuviai tautinio atgimimo naratyvais skatino vilniečių tautinius jausmus bei savimonę, o persirengėlių vaidinamais siužetais išreiškėdavo politinius tautų siekius. Tiesa, kamerinėje Trijų karalių šventės aplinkoje galėjo būti ir įvairesnių akcentų. Antai kunigas Pranas Bieliauskas dienoraštyje rašo, kad 1927 m. per Tris karalius dalyvavo Trinapolio vaikų prieglaudoje surengtoje šventėje. Jos metu buvusi eglutė, vaikai giedojo kalėdinę giesmę „Gul šiandieną“, skirtą Kristaus gimimui, skaitė eilėraščius, žaidė. Kunigas pasveikino ir pavaišino arbata šventėje dalyvavusius apie 30 prieglaudos vaikų [3, 110].

Ikisovietinio laiko lenkiškos persirengėlių vaikštynės atskleidžiamos etnologės M. Znamierowskos-Prüfferowos priminimų knygoje. Po Pirmojo pasaulinio karo Vilniuje vaikščiojusių Trijų karalių persirengėlių grupių sudėtis atitiko kaimo modelį. Etnografiniai duomenys rodo, kad kaimuose vaikščiojo persirengusių karaliais jaunuolių (neretai vaikai ir paaugliai) ir juos lydinčių įvairių personažų grupės. Apranga ir bendru vaizdu jie stengėsi atrodyti artimi iš evangelijų žinomiems asmenims, tačiau nevengdavo ir mitologinių personažų. Pasak M. Znamierowskos-Prüfferowos, jau šventės išvakarėse iš priemiesčių į centrą (reiškia persirengėlių vaikščiojimai trukdavo ne vieną dieną) patraukdavo daugiausia amatininkų mokinių grupės su krikščioniškais ir tautiniais simboliais. Priekyje ėjo vaikinai su žvaigžde rankose, ant galvos – skrybėlė arba lenkų tautinė kepurė – konfederatė. Dar nešėsi krepšį su dokumentais ir žvakėmis. (Ir kaimuose persirengėliai privalėjo turėti pažymėjimus iš kaimo seniūno ar klebono, patvirtinančius, jog žmonės lanko apeigų dalyviai.) Paskui žvaigždės nešėją eidavo karalienė su karūna išleistais plaukais, ant žieminių drabužių apsivilkusi baltus apdarus. Greta šliejosi jaunas karalius su špaga prie šlaunies. Toliau stovėdavo juodai išdažytas Melchioras su šv. Mikalojaus karališka lazda. Už jo žengė Baltazaras – arabas su ietimi bei skydu. Trečiasis buvo Kasparas, senas barzdotas karalius. Kartais grupėje dalyvaudavo angelas ir visuomet – velnias. Vaikštynių personažai būdavo pasipuošę spalvingais drabužiais, ant kurių užsidėdavo kartoninius „šarvus“. Kartais šalia sukiodavosi globėjas su dokumentais iš miesto savivaldybės [48, 146]. Tokių ir panašių grupių mieste būdavo daug, nes, pagal miesto magistrato išduotų leidimų skaičių, vaikščioti po Vilnių persirengus Trimis karaliais 1934 m. leista 63 persirengėlių grupėms [47, 15–16].

Kadangi persirengėliais dažniausi buvo amatininkai, atliekamų dainų tekstuose buvo ir kasdienės jų veiklos motyvų. M. Znamierowska-Prüfferowa pateikia tokios dainos, kuri vadinasi „Apie šiaučių“, tekstą. Jis gana ilgas – užima knygoje kelis puslapius. Dainos pradžioje kalbama apie karalių kelionę, o pabaigiama batsiuvio gyvenimo ir jo nuotykių vaizdais. Gana svarbu pažymėti, kad nors po Pirmojo pasaulinio karo Vilniuje žydų

skaičius kito, jie sudarė apie trečdalį gyventojų. Pagaliau ir Trijų karalių apsilankymo kontekstas tiesiogiai siejasi su žydiška tematika. Todėl persirengėlių repertuare buvo „Žydiška dainelė“, kurioje minimas Betliejus, o dainos tekstas baigiasi žydų kalbos imitacija. Tačiau pagrindinis leitmotyvas yra pasakojimas apie tai, kaip piemenys ganė avis prie girios ir jų bandą užpuolė vilkas. Būta ir oracijų, kaip antai „Riterio prakalba“, skirta riterio, dievo pasiuntinio, sveikinimui nuo Kristaus tėvų ir Trijų karalių. „Karaliaus“ kreipimasis buvo pasaulietinis ir skirtas aukų rinkimui, nes po jo karalienė su jaunuoju karaliumi renka pinigus. Tačiau lankantis rusų ir baltarusių namuose, dainoje skambėdavo kiti tautiniai motyvai. Kalėdiniame dainos kontekste minimi iš Jeruzalės pas Maksimą ėję piemenys, jų išdaigos, netgi pasišaipoma iš dviejų lietuvių, atnešusių gimusiam Kristui puodą „batvinių“, ir pataria „durniems litvinams“ geriau atnešti košytės su sunka ir medumi [48, 147–153]. Klajojančias po miestą Trijų karalių grupes priimdavo ir evangelikai reformatai, kurie, pasak M. Znamierowskos-Prüfferowos, išgirdavo ilgas kalėdines persirengėlių giesmes ir dainas [48, 222]. Palyginę Vilniaus persirengėlių dainų tekstus su analogiškais Lenkijos persirengėlių dainomis [37, 130–131], matysime, kad vilnietiškos retesnė biblinė Trijų karalių įvykių traktuotė. Iš tekstų matyti, kad neventa pašaipų, gal net ir stipresnių akcentų. Šis bruožas būdingas visoms liaudies šventėms, nes ir jėzuitų vizitatoriai XVII a. pradžios memorialuose reikalavo, kad karnavalininkai per Užgavėnių dialogus Vilniuje elgtųsi padoriai, santūriai – nerėkautų ir netriukšmautų [41, 213–214]. Trijų karalių persirengėliai vaikščiodavo ne tik gatvėmis, dainuodami ir triukšmaudami jie užsukdavo į miesto kavines bei restoranus, aplankydavo miestiečių būstus, palikdami kreida virš durų užrašytus karalių vardų inicialus. Raidėms rašyti skirta kreida paprastai šventinama šventės išvakarėse (vigilijos metu) [5, 107]. Įdomu, kad, pagal M. Znamierowską-Prüfferową, kaimuose šalia Vilniaus persirengėliai ženklus virš durų palikdavo ant visų sodybų pastatų. Toks pat paprotys žinotas Dzūkijoje bei Baltarusijoje, todėl galima manyti, kad į Lietuvą pateko per slavų kultūrą [49, 84–85; 4, 168; 48, 147–148].

Vilniaus persirengėlių repertuare pastebimos miestietiškos aktualijos, amatininkų gyvenimo ir veiklos vaizdai, atsiskleidžia miesto etninės sudėties specifika. Kaimuose persirengėliai nešdavosi žirnių, pupų ir kitokių grūdų, juos barstė ant šeiminių, vaikai linkėdavo gero derliaus, sėkmės gyvulininkystėje [6, 54; 1, 47–48; 12, 29–31]. Kaimuose persirengėlių drabužiai, jų linkėjimai ir burtai, maginiai veiksmai yra orientuoti į kalėdinę tematiką ir išryškina liaudies religijos diskursą, kuriame, pasak H. Geybelso, svarbiausias yra paprotys [8, 60]. Karalių vaikštynių kaime papročiuose galime surasti į krikščionišką tradiciją įtrauktus netgi maginius simbolius, reiškiančius bei stimuliuojančius žemės ir augalų vaisingumą, kurie yra aktualūs kaimo erdvėje gyvenusiems žmonėms. Tačiau šie agrariniai apeigų aspektai neturėjo tęsinio mieste, tad Trijų karalių šventės pagrindą Vilniuje sudaro bibliniai paliudijimai ir miesto realijomis kuriami naratyvai. Tiesa, nesvarbu, kokioje erdvėje funkcionavo Trijų karalių persirengėliai, visur jų veiksmus, nors ir netiesiogiai, riboja krikščioniška šventės semantika ir liturginis turinys. Žinoma, tai nereiškia, kad persirengėliai tiksliai ar kokybiškai imitavo biblinius personažus, tačiau nebūta ir karikatūrinio jų vaizdavimo. Kas kita, kad oracijos, dainos ir veiksmai užsukus į namus galėjo būti individualūs (ar bent didesnė jų dalis) ir improvizaciniai, ir tai priklausė nuo persirengėlių kūrybiškumo ir net meninių gebėjimų. Kita vertus, kalbėdami apie miesto ir kaimo Trijų karalių persirengėlius, negalime pamiršti eitynėse buvusio merkantilinio aspekto – už apsilankymą, giesmes ir pan. buvo prašoma dovanų. Taip Trijų

karalių vaikštynės, kurių dalyviai siekė materialinės naudos, tapdavo tarsi prekės ženklu. Neatsitiktinai tarp persirengėlių vyravo žemesnių ir vargingesnių visuomenės sluoksnių atstovai (5) – šis reiškinys išnyko iš posovietinio šventės turinio. Žvelgdami į Trijų karalių vaikštynes matome, kad per krikščionybės ir gyvenimiškų žmonių siekius susikūrė kolektyvinius ir individualius tikslus bei poreikius atitinkančios žmonių jungties su liturgija apeigų formos. Visa tai prarasta sovietmečiu, ir šiuolaikinių Trijų karalių šventimo rengėjams tenka ieškoti naujo kalėdinio laikotarpio pabaigos įprasminimo kodo. Taip jau sutapo, kad pakito ir liturginio kalėdinio laiko struktūra. Po II Vatikano susirinkimo (1962–1965) patvirtintos bažnytinio kalendoriaus reformos katalikų liturgijoje kalėdinio laikotarpio pabaigai yra skirta Dievo krikšto šventė, kuri pažymima pirmą sekmadienį po Trijų karalių [11, 144; 13]. Tiesa, toks Bažnyčios prisitaikymas prie šiuolaikinio gyvenimo ypatybių, kaip matėme, neturėjo įtakos Trijų karalių šventimui Europoje ir Lietuvoje.

POSOVIETINIAI TRYS KARALIAI VILNIUJE

XX a. pirmaisiais dešimtmečiais susiformavusio, Lietuvos lenkų religinės kultūros kontekste gyvavusio ir tradicija tapusio šventės apeigų vaizdinio po Lietuvos sovietizacijos neliko. Sovietmečiu religinio turinio eisenos, procesijos už bažnyčių ribų buvo uždraustos, netoleruotos ir krikščioniškame kontekste esančios liaudiškos šventės. Todėl tradiciniai kolektyviniai apeiginiai veiksmai ateistinės visuomenės kūrimo sąlygomis negalėjo reikštis viešumoje ir išeiti už sakralios erdvės ribų. Tik kaimuose žinomi atvejai, kai persirengdavę karaliais vaikai aplankydavo kaimynų namus ir už linkėjimus bei sveikinimus laukdavo dovanų. Tačiau valdžios sprendimai nelietė apeigų bažnyčiose, kur per Tris karalius buvo šventinama kreida, todėl miesto (kaip ir kaimo) tikintieji virš durų netgi daugiabučių laiptinėse rašydavo karalių vardus. Tai buvo asmeninio gyventojų santykio su religija patvirtinimas, o liaudiško pamaldumo perspektyvoje – palaimos namams, globos siekis, nuo blogio apsauganti priemonė, iki šių dienų negausiai išlikusi Vilniuje.

Religinis Trijų karalių dienos pagrindas buvo, kaip ir kitų su religija susijusių švenčių atveju, pretekstas gairinti šventę griūvant sovietinei sistemai. Pradžioje karalių eiseną buvo politinę potekstę turinti akcija, siekis grįžti prie ikisovietinės krikščioniškos ritualinių metų sistemos bei turinio. Įdomu tai, kad didieji Lietuvos miestai ir dalis rajoninių posovietinių laikų ėmėsi kurti teatralizuotas bibliinių personažų eisenas, nors tradicinėje kultūroje liaudiško pamaldumo diskursas apeigoje ir ceremonijose buvo ryškesnis kaimo. Dar daugiau, skirtingai nuo Užgavėnių, kurios Vilniuje bei plačiai Lietuvoje įtvirtino žemaitišką šventės modelį [21, 53], Trijų karalių eisenos miesto apeiginiame kontekste įgavo naują pavidalą. Modernaus miesto kultūrinio gyvenimo rodikliu tapo šiuolaikinės eisenos, kurias su ištakomis sieja tam tikros organizavimo paralelės. Tik vietoje vienuolijos tradicijos atkūrimo iniciatyvą perėmė kultūrinės institucijos. Vilniuje Trijų karalių šventės rengėjais tapo Senamiesčio teatro aktoriai. Tai atitiko jų misiją, kuri buvo orientuota į senamiesčio kultūrinę erdvę bei naujų veiklos formų kūrimą. Nepriklausomybės pradžioje ne dovanėlių persirengėliams, bet geisdami pagalbos teatrui Trimis karaliais apsirengę aktoriai kelerius metus lankė Vilniaus merus [45].

Šiuolaikinių teatralizuotų Vilniaus Trijų karalių vaikštynių ilgametis stebėjimas ir fiksacija leidžia šventės struktūroje išskirti keletą esminių momentų, skiriančių ją nuo

(5) Toks konkretaus miesto jaunimo sluoksnio veikimas artimas kaimo jaunimo ritualiniams veiksams, kuris taip pat veikė kaip savarankiška grupė, turėjusi savą ir savitą identitetą, išplaukiantį iš bendrų interesų [33, 105–116].

tradicinės. Pirma, pagrindiniais Trijų karalių veikėjais tapo didelės karalių bei kitų tradicinių personažų figūros, valdomos viduje esančių aktorių. Antra, skirtingai nuo ikisovietinio laiko Trijų karalių, kada po miestą vaikščiojo daug persirengėlių grupių, dabar eina viena. Trečia, atnaujinta šventė koncentruojasi į pavakario ceremoniją, kai persirengėliai eina istorinio senamiesčio gatve nuo Aušros vartų iki Vilniaus katedros. Ketvirta, šiuolaikinė Trijų karalių eiseną pasižymi rimtimi, santūrių žiūrovų sveikinimu, nes lėlės nepritaikytos aktyviam veiksmui, giesmėms ir kalboms. Penkta, eiseną nėra liturginiu pagrindu rengiama pačių gyventojų, vyksta pagal pastovią veiksmų sistemą ir pasižymi ceremonijai būdingais bruožais. Taigi Trijų karalių šventė tik simboliais ir laiko dimensija siejasi su tradicija. Todėl tikslesnis yra Senamiesčio teatro akcijai suteiktas gatvės spektaklio „Beatliejus“ pavadinimas [43].

Trijų karalių eisenos priekyje, kaip ir dera pagal Naująjį testamentą, žengia žvaigždę nešantis angelas, kuriam asistuoja angeliukai, persirengėliai gyvūnai (4–5 pav.). Tris karalius lydi grupė persirengėlių. Pagrindiniais šventinės eisenos veikėjais yra trimetrinės

4–5 pav. Trys karaliai senamiestyje, 2018. J. Mardosos nuotr.

Kasparo, Baltazaro ir Melchioro figūros. Matyt, šiuolaikinio „politikorektiškumo“ pasekme galima laikyti tai, kad figūrose nėra aiškių evangelijose aprašytų rasinių karalių požymių (pvz., Kauno karalių antropologinė išvaizda yra orientuota į Naujojo testamento tekstus) [36]. Taigi dalyvių sudėtis iš dalies atitinka tradicinių Vilniaus grupių sudėtį. Biblinis personažų vaizdas ir turinys išsaugotas, tačiau jų veiksmas yra nauji, o karalių simbolinės figūros, kaip ir visa šventė, orientuotos į regioną. Lydima žiūrovų minios eisena oriai pereina per senamiestį svarbiausias miesto šventyklas jungiančia gatve. Istorinė miesto gatvė turi ryšį su valstybingumu, tačiau eisenos atrakcija tampa daugianacionalinio miesto gyventojus jungiančia grandimi. Kas kita, ar miestiečiams yra svarbi ši akcija. Kalbėdamas apie šiuolaikinio miesto ir kaimo ritualinius metus Ž. Šaknys pažymi, kad nors vilniečiai dalyvauja eitynėse, bet iš XXI a. pirmajame dešimtmetyje 87 apklaustųjų (daugiausia lietuvių, lenkų ir rusų jaunimas) Trijų karalių persirengėlių eitynes minėjo 7 proc. pateikėjų [34, 101, 104]. Todėl nors Vilniuje Trijų karalių šventė genetiškai artima lenkų religinei ir liaudies kultūrai, ji negali prilygti šiuolaikiniams Lenkijos šventiniams renginiams, kur šventė turi gilesnes ir turtingesnes tradicijas [50, 221–224]. Trijų karalių, arba Apsireiškimo diena, Lenkijoje ilgą laiką, iki 1960 m., netgi komunistų valdymo laikais buvo nedarbo diena, tad natūralu, kad 2010 m. sausio 6 d. jai suteiktas valstybinės šventės statusas. Tokią pat reikšmę sausio 6-oji turi ir kitur Europoje [24; 39]. Todėl jei tradicinės Trijų karalių vaikštynės kalėdinio laiko persirengėlių ir veiksmų semantika įsikomponuodavo į liaudišką pamaldumą, kuris rėmėsi pačių tikinčiųjų kuriamomis religinių tiesų interpretacijomis [19, 19], tai šiuolaikinis Trijų karalių diskursas yra tradicijos replika. Teatralizuotas Vilniaus Trijų karalių šventės variantas yra eisenos rengėjų valia nuo paradigminės reikšmės nutolęs naujos tradicijos pavyzdys, praturtinantis kultūrinį miesto kraštovaizdį.

Tačiau Trijų karalių eitynės senamiesčio centru neužbaigia šventinių renginių, Vilniaus (ir Lietuvos) šventė papildoma atsisveikinimu su kalėdine eglute. Nors tai naujas šventės dėmuo, paradigmine prasme jis sutampa su eglutės atsiradimo, kaip ir Trijų karalių kilmės, miesto aplinkoje tema. Vilniuje, vėliau kituose Lietuvos miestuose eglutės pasirodė XIX a. pabaigoje [14, 54]. Kalėdų simboliu eglutės tapo tik pirmaisiais XX a. dešimtmečiais, o 4-ajame dešimtmetyje įsitvirtino kalėdinėje miesto ir palaiapsniui kaimo apeiginėje kultūroje. Ateistinės visuomenės kūrimo siekis sovietinėje Lietuvoje vienodai palietė visas konfesijas, tačiau stačiatikių Naujųjų metų sutikimas sutampa su katalikų ir protestantų kalėdinio laiko pabaiga. Eglučių puošimo tendencijas paveikus ideologiniams sprendimams, įsitvirtino stačiatikiams palankus Naujųjų metų sutikimas. Kaip rodo etnografiniai tyrimai, vilniečių šeimų ritualiniame kalendoriuje stabiliai įsitvirtino Naujieji metai [32, 264], ir Trys karaliai, kaip konfesinis paveldas, atsidūrė ritualinių metų paraštėje ar netgi buvo prarasti miestiečių ritualinėje bei kultūrinėje atmintyje. Todėl Trijų karalių eisena senamiestyje ir eglučių nurėdymo apeiga aktualizuoja kalėdinio laiko pabaigos sampratą.

Atsisveikinimo su kalėdine eglute apeiga atsirado dėl pošventinio jų surinkimo problemų ir profaniško elgesio su šventiniu simboliu. Pasibaigus kalėdiniam laikotarpiui kiemai būdavo pilni nurėdytų eglučių, tad kaip vienas problemos sprendimo būdų atsirado atsisveikinimo su jomis akcija. Eglučių nupuošimą per Tris karalius papildė vieša ir iškilminga atsisveikinimo su kalėdiniu simboliu ceremonija Mokytojų namų kieme, rengiama šeimoms ir pirmiausia vaikams, siekiant išugdyti ekologinę kultūrą ir pagarbų vaikų elgesį su šventiniu simboliu eglute (2019 m. dėl kiemo rekonstrukcijos šventė neįvyko). Akcija

„Lik sveika, Kalėdų eglute“ yra renginių „Kalėdos sostinėje“ dalis – kalėdinių šventinių renginių pabaigos akcentas (6 pav.). Atsisveikinimas prasideda pasibaigus šventinei Trijų karalių kelionei į Katedros aikštę. Mokytojų namų kieme rengiamas koncertas, dalyvauja mėgstamais vaikų literatūriniais ir pasakų herojais persirengę aktoriai, o atnešę eglutę vaikai gauna tai patvirtinantį simbolinį pažymėjimą, apsilanko Trys karaliai. Mokytojų namuose surinktos eglutės nuo 2006 m. patenka į mieste vykstančios akcijos „Kalėdinė eglutė – namų šilumai“ globą. 2015 m. iš mieste surinktų 870 m³ eglučių pagaminta 87 kietmetriai biokuro [42; 44]. Svarbus šventės Mokytojų namų kieme bruožas yra tas, kad nors persirengėlių eitynės ir atsisveikinimas su eglute rengiami lietuvių etninės kultūros puoselėtojų, šventė skirta visiems miesto gyventojams. Eglutes atneša įvairių tautybių vaikai, ateina dažnai šeimomis (7 pav.). Šventės rengėjų pasiūlytas atsisveikinimo su kalėdine eglute ir kalėdiniu laikotarpiu modelis, stebėjimų duomenimis, yra priimtinas ir kitų konfesijų, taip pat sekuliariems gyventojams. Nors atsisveikinimo akcija vyksta stačiatikių Kūčių vakarą, eglutes atneša ir rusakalbiai vaikai. Tačiau pagrindinė miesto eglė Katedros aikštėje lieka nenurėdyta, nes kitą dieną prie jos vyksta šventinis stačiatikių vakaras. Taigi Trijų karalių renginių Vilniuje visuma leidžia šventę priskirti ne transformotai, bet atkurtai tradicijai.

Paminėjus stačiatikius reikia pasakyti, kad XX a. pradžios Vilniuje, kada miestiečių namus lankė katalikų Trijų karalių grupė, stačiatikiai, prisimindami Dievo Krikštą, pagal senąjį liturginį kalendorių sausio 18 d. eidavo prie Neries šventinti vandens ir maudytis eketėje [16, 137]. Žinoma, kad lenkų valdymo metais stačiatikiai Vilniuje šią tradiciją tęsė [48, 214], tačiau jau sausio 6-ąją. Apie šventės vyksmą sovietmečiu duomenų nėra, tačiau, kaip ir katalikų bažnyčiose, cerkvėse vandens šventinimas Krikšto dieną nenutrūko. Nuo 2006 m. sausio 19-ąją Krikšto apeigos pradėtos švęsti Vilniaus pakrastyje prie Šilo ežero, taip pat Molėtų rajone, Inturkėje. Įdomu, kad šalia kelių šimtų tikinčių stačiatikių sentiikių į eketę neria katalikai iš Vilniaus ir kitų Lietuvos miestų [51], o šventiko dalyvavimas apeigose suteikia maudynių ceremonijai liaudiško pamaldumo ir stačiatikių kalėdinio laikotarpio pabaigos prasmę.

6 pav. Šventės „Lik sveika, Kalėdų eglute“ programa, 2018. J. Mardosos nuotr.

7 pav. Eglučių surinkimas Mokytojų namų kieme, 2018. J. Mardosos nuotr.

IŠVADOS

Evangeliniu pagrindu miesto aplinkoje kilusi Trijų karalių šventė viduramžiais pasiekė Lietuvą ir iš miesto persirengėlių vaikštynių pavidalu perėjo į kaimo ritualinę kultūrą. Katalikiškoje tradicijoje XIX a. atsiradęs liturgijos ryšys su švente liaudiško pamaldumo kontekste buvo grįstas persirengėlių grupių vaikščiojimo ir gyventojų lankymo idėja. Aptariami ikisovietinio XX a. Vilniaus persirengėliai veikė lenkų religinėje kultūrinėje aplinkoje, o jų vaikščiojimų forma turėjo ryšių su kaimo Trijų karalių šventės tradicijomis. Skirtingai nei kaime, kur greta religinių aspektų aktyviai reišėsi agrariniai žmonių siekiai, mieste, be evangelinių motyvų interpretacijų, persirengėlių naratyvams būdingi vaikštynės rengusių amatininkų lūkesčiai bei etniniai motyvai.

Liturginis Trijų karalių dienos paminėjimas sovietiniais laikais išliko be pokyčių, kaip ir pasitaikantis karalių vardų užrašymas virš gyvenamų būstų durų, aptinkamas ir XXI amžiuje. Persirengėlių vaikštynės sovietmečiu nutrūko, ir Trijų karalių paminėjimas XX a. pabaigoje Atgimimo laiku kūrėsi kaip menamų ryšių su liturgija replika. Šventė išlaikė tradicinę nuorodą į laiko ir religinį kontekstus, tačiau posovietiniu laiku Vilniuje vietoj grupinio persirengėlių vaikščiojimo po gyventojų namus atkurta tradicinių bibliinių personažų ir Trijų karalių eisena. Trys karaliai su palyda eina senamiesčio centrine gatve nuo Aušros vartų iki Katedros aikštėje papuoštos kalėdinės miesto eglės. Pozityvus atkurtos šventės aspektas yra tas, kad, nepaisant etnokonfesinių skirtumų, ji vienija miesto gyventojus.

XXI a. atkurtos Trijų karalių šventės turinys papildytas sekularia atsiveikinimo su eglute apeiga. Nors tai naujas šventės dėmuo, paradigmine prasme jis sutampa su eglutės atsiradimu, kaip ir Trijų karalių kilme, miesto aplinkoje. Vilniuje pagrindine eglučių surinkimo vieta tapo Mokytojų namų kiemas. Čia vyksta šeimoms skirtas ekologinės kultūros ir pagarbaus vaikų elgesio su šventiniu simboliu ugdymo renginys „Lik sveika, Kalėdų eglute“. Konfesinių Epifanijos šventimo skirtumų kontekste kalėdinio laiko mieste sampratą atkuriantys Trijų karalių renginiai Vilniuje įsikomponuoja į šiuolaikinio miesto šventinės kultūros struktūrą. Sovietmečiu nutraukus Trijų karalių ilgalaikę istoriją, šiuolaikinė šventė nutolo nuo liaudiško pamaldumo ir XX a. pirmosios pusės persirengėlių vaikštynių ir tapo naujai atkurta tradicija.

Gauta 2019 01 21
Priimta 2019 03 31

Literatūra

- [1] BALYS, Jonas. *Lietuvių kalėdininės šventės*. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai. Vilnius: Mintis, 1993.
- [2] BARNA, Gábor. Senses and Religion. Introductory Thoughts. *Traditiones*, 2007, t. 36/1, p. 9–16.
- [3] BIELIAUSKAS, Pranas. *Dienoraštis. 1920–1957*. Vilnius: Homo liber, 2012.
- [4] BURAS, Balys. Trys karaliai. *Lietuvos kaimo papročiai*. Vilnius: Mintis, p. 161–170.
- [5] ČIBIRAS, Kristupas. *Liturgika*. Kaunas: Valstybinė 1-klė Kaune, 1942.
- [6] DUNDULIENĖ, Pranė. *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*. Vilnius: Mintis, 1991.
- [7] DUNDULIENĖ, Pranė. *Lietuvos etnologija*. Vilnius: Mokslas, 1991.
- [8] GEYBELS, Hans. The Present Situation of Popular Religious Research in Flanders (Belgium). *Ethnology of Religion: Chapters from the History of a Discipline*. Budapest: Academia of Science, 2004, p. 57–101.
- [9] HATANAKA, Sachiko. Tradicija Japonijoje: tradicijos išradimas. *Lietuvos etnologija = Lithuanian Ethnology: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2012, t. 2(11), p. 53–70.

- [10] JUCEVIČIUS, Liudvikas Adomas. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė mokslinės ir politinės literatūros I-kla, 1959.
- [11] KAJACKAS, Algimantas. *Bažnyčia liturgijoje. Liturgijos raida istorijoje*. Kaunas: Lietuvos katechetikos centras, 1998.
- [12] KLIMKA, Libertas. *Tautos metai*. Vilnius: Etninės kultūros globos taryba, 2008.
- [13] Kristaus krikštas [žiūrėta 2018 11 18]. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-01-09-kristaus-krikstas/7750>.
- [14] KUDIRKA, Juozas. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*. Vilnius: Vaga, 1993.
- [15] KUDIRKA, Juozas. *Užgavėnės*. Etnografinė studija. Vilnius: Mokslas, 1992.
- [16] LAUČKAITĖ, Laima. Vilniaus šventės ir pramogos XX a. pradžioje. *Imperinis Vilnius (1795–1918): kultūros riboženkliai ir vietinės tapatybės*. Sud. A. Lapinskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 134–150.
- [17] LAURINAVIČIŪTĖ-PETROŠIENĖ, Lina. *Žanro virsmas: Žemaitijos Užgavėnių dainos*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kla, 2015.
- [18] MARDOSA, Jonas. Ikikrikščioniškosios kultūros interpretacijos Lietuvos etnologijoje. *Lietuvos etnologija = Lithuanian Ethnology: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2001, t. 1(10), p. 119–144.
- [19] MARDOSA, Jonas. Įvadas į religijos etnologiją, liaudies religijų ir liaudiškąjį pamaldumą: paradigmų ir tyrimo turinio klausimai. *Lietuvos etnologija = Lithuanian Ethnology: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2012, t. 12(21), p. 9–29.
- [20] MARDOSA, Jonas. Šventės mieste: keletas kūrimo ir funkcionavimo problemų. *Šventės šiuolaikiniame mieste = Festivals in the Modern City: straipsnių rinkinys*. Sud. J. Mardosa. Vilnius: Edukologija, 2013, p. 52–60.
- [21] MARDOSA, Jonas. Feast of the Assumptions of Virgin Mary (Žolinė) in the Ethnoconfessionally Mixed Environment of modern Vilnius. *The Ritual Year 11. t. 8. Traditions and transformation*. Ed. G. Stolyarova, I. Sedakova and N. Vlaskina. Kazan–Moscow, 2016, p. 53–66.
- [22] MOTUZAS, Alfonsas. *Katalikų liaudies pamaldumo praktikos Lietuvoje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005.
- [23] *Naujasis testamentas*. Keturių evangelijos. Apaštalu raštai. Vilnius–Kaunas: Lietuvos TSR Vyskupijų ordinarų kolegijos leidinys, 1972.
- [24] Objawienie Pańskie [žiūrėta 2018 11 25]. Prieiga per internetą: https://pl.wikipedia.org/wiki/Objawienie_Pa%C5%84skie.
- [25] OKOŃ, Jan. Teatr Akademii Wileńskiej w czasach Sarbiewskiego. *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje = Mathias Casimirus Sarbievijus in cultura Lithuaniae, Poloniae, Europae: tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos poeto 400-osioms gimimo metinėms, medžiaga*. Sud. E. Ulčinaitė. Vilnius, 1995, spalio 19–21, p. 261–287.
- [26] PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, Rasa; MARDOSA, Jonas; ŠAKNYS, Žilvytis; ŠIDIŠKIENĖ, Irma. *Šventės šiuolaikinėje vilniečių šeimoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016.
- [27] PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, Rasa. Tradicijos sampratos šiuolaikinėje Lietuvoje. *Lituanistica*, 2012, t. 58, Nr. 2(88), p. 206–217.
- [28] PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ, Rasa. Tradicija šiuolaikinių kalendorinių ir gyvenimo ciklo švenčių kontekste. *Res Humanitariae*, 2013, t. 14, Nr. 2, p. 302–322.
- [29] STANAITIS, Algirdas; ADLYS, Petras. *Lietuvos TSR gyventojai*. Vilnius: Mintis, 1973.
- [30] SZILÁGYI, Tamás. Sacred characteristics of the nation: religious and politics in the contemporary Hungary. *Religious Transformations in the Contemporary European Societies*. Szeged, 2010, p. 18–34.
- [31] SZYPKA, Józef. *Kalendarz Polski*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1984.

- [32] ŠAKNYS, Žilvytis. Ethnic and Confessional Aspects of a Holiday in the city of Vilnius. *The Ritual Year 11*. Vol. 8. *Traditions and transformation*. Ed. G. Stolyarova, I. Sedakova and N. Vlaskina. Kazan–Moscow, 2016, p. 258–270.
- [33] ŠAKNYS, Žilvytis. *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Pradai, 1996.
- [34] ŠAKNYS, Žilvytis. Ritualiniai metai šiuolaikinėje Lietuvoje: miesto ir kaimo perspektyvos. *Šventės šiuolaikiniame mieste = Festivals in the Modern City*: straipsnių rinkinys. Sud. J. Mardosa. Vilnius: Edukologija, 2013, p. 100–109.
- [35] TRILUPAITIENĖ, Jūratė. XVII a. Lietuvos jėzuitų muzikinės kultūros bruožai. *Jėzuitai Lietuvoje (1608–2008): gyvenimas, veikla, paveldas = Jesuits in Lithuania (1608–2008): life, work, heritage*. Sud. N. Markauskaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2012, p. 53–64.
- [36] Trys karaliai atvažiavo – visas svietas uždainavo [žiūrėta 2018 11 25]. Prieiga per internetą: <https://renginiai.kasvyksta.lt/3788/triju-karaliu-svente-trys-karaliai-atvaziavo-visas-svietas-uzdainavo>.
- [37] URYGA, Jan. *Rok Polski w życiu, tradycji i obyczajach ludu*. Wrocław: Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników, 2006.
- [38] VAICEKAUSKAS, Arūnas. *Lietuvių žiemos šventės. Bendruomeninės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab. – XX a. pr.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005.
- [39] Valstybinės šventės užsienio šalyse [žiūrėta 2018 11 21]. Prieiga per internetą: http://rekvizitai.vz.lt/naudinga-informacija/valstybines_sventes_uzsienio_salyse/.
- [40] VAN GENNEP, Arnold. *Perėjimo ritualai*. Vilnius: Aidai, 2010.
- [41] *Vilniaus Akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai*. Sud. E. Ulčinitė ir A. Šidlauskas. Vilnius: Mokslas, 1987.
- [42] Vilniaus mokytojų namai [žiūrėta 2018 10 09]. Prieiga per internetą: <https://www.facebook.com/294010440658344/videos/1254153381310707/>
- [43] Vilniaus senamiesčio teatras. Istorija [žiūrėta 2018 11 29]. Prieiga per internetą: <http://www.senamiescioteatras.lt/contents>.
- [44] Vilniuje žygiuos Trys karaliai. 2016 sausio 6 d. [žiūrėta 2018 11 21]. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vilniuje-zygiuos-trys-karaliai.d?id=70030628>.
- [45] VYŠNIAUSKAITĖ, Birutė. Miesto teatro idėja taip ir liko svajonėse, 2013 12 01 [žiūrėta 2018 11 29]. Prieiga per internetą: https://kultura.lrytas.lt/meno-pulsas/2013/12/01/news/miesto-teatro-ideja-taip-ir-liko-svajonese-4784660/?utm_source=lrExtraLinks&utm_campaign=Copy&utm_medium=Copy.
- [46] VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė. *Lietuviai IX a. – XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1994.
- [47] VYŠNIAUSKAITĖ, Angelė. *Mūsų metai ir šventės*. Kaunas: Šviesa, 1993.
- [48] ZNAMIEROWSKA-PRÜFEROWA, Maria. *Vilnius, miestas arčiausia širdies*. Vilnius: Alma litte-ra, 2009.
- [49] ВАЛОДЗІНА, Таццяна Васільеўна; КУХПРОНАК, Таццяна Іванаўна. *Ядраное жыта гаспадара кльча*: календарны год у абрадах і звычаях. Минск: Беларуская навука, 2015.
- [50] ГАНЦКАЯ, Ольга Александровна; ГРАЦИАНСКАЯ, Наталья Николаевна; ТОКАРЕВ, Сергей Александрович. Западныя славяне. *Календарныя обычаі і абрады в странах зарубежной Европы: Зимние праздники*. Москва: Наука, 1973, с. 204–234.
- [51] Информационная служба Виленской и Литовской епархии освящение воды на Шилоском озере [žiūrėta 2018 01 21]. Prieiga per internetą: <http://rusmir.lt/pravoslavie/530-informacionnaya-sluzhba-vilenskoj-i-litovskoj-eparxii.html>.

- [52] *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Зимние праздники*. Москва: Наука, 1973.
- [53] КОТОВИЧ, Оксана; КРУК, Янка. *Золотые правила народной культуры*. Минск: Адукацыя і выхаванне, 2017.
- [54] КУХАРОНАК, Татьяна. Праздники, обычаи и обряды народного календаря Центрального региона. *Этнокультурные процессы Центральной Беларуси в прошлом и настоящем*. Минск: Беларуская навука, 2016, с. 332–369.
- [55] ТОКАРЕВ, Сергей Александрович. Заключение. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Зимние праздники*. Москва: Наука, 1973, с. 330–340.
- [56] ТОКАРЕВ, Сергей Александрович. Народы Пиренейского полуострова. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Зимние праздники*. Москва: Наука, 1973, с. 53–67.
- [57] *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. У дзвюх кнігах. Гродзенскае Панямонне*. Т. 3, Кн. 1. Минск: Вышэйшая школа, 2006.
- [58] ФИЛИМОНОВА, Тамара Дмитриевна. Немцы. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Зимние праздники*. Москва: Наука, 1973, с. 139–161.

JONAS MARDOSA

The Three Kings Celebration in Vilnius: Its Origin and Evolution in the Twentieth and the Early Twenty-first Centuries

Summary

The article sets out to analyse the feast of Epiphany (Three Kings' Day) held on 6 January in Vilnius in the twentieth century and the early twenty-first century. In many parts of the world, the first holiday after the celebration of the New Year is Epiphany celebrated on 6 January. The Catholics call this celebration the Feast of the Three Kings, and it goes back to the roots of the New Testament texts. The solemn commemoration of the celebration of Epiphany in Lithuania came from medieval European cities. The mummers of the first decades of the twentieth century were present in the context of Polish religious culture in Vilnius. Due to the ethnic composition of the urban population, Lithuanian groups were rare. According to Maria Znamierowska-Prüfferowa, groups of young people dressed as Kings moved from the suburbs of Vilnius to the centre on the eve of the Feast of the Three Kings. During the Soviet period of 1940 to 1990, church activities outside the territories of churches were banned. The reborn processions of the Three Kings in the city represent a new turn in the development of this feast in post-Soviet times. After the collapse of the Soviet system, the procession of the Three Kings was organised by the actors of the Old Town Theatre in Vilnius, whose activities were linked to the Old Town. The renewed Three Kings' Day concentrates on an afternoon walk of the Kings in the central street of the former historic Old Town from the Gates of Dawn to Vilnius Cathedral. In the procession, the Three Kings are accompanied by an angel carrying the star at the front of the procession, other angels, and mummers of livestock walking along. Thus, the procession itself preserves the Biblical image of the characters and the content of the rites. At the end of twentieth century, transformations of the Christmas season customs took place so the sense of undressing Christmas trees and the symbolic farewell to them became part of the Feast of the Three Kings as the end of the Christmas season. Thus, city processions as a symbol of the end of the Christmas season in modern-day Vilnius life were revived during post-Soviet times.

Keywords: Vilnius, Three Kings, folk piety, outdoors fete, maskers, ritual, customs, Christmas tree